

Doporučení

Při cvičeních výslovnosti hlásek věnujme pozornost zejména **práci jazyka**.

Cvičení**Cviky pro jazyk**

- Hra na čerta – pohyb jazyka dopředu a dozadu.
- Hra na ještěrku – pohyb jazyka zleva doprava.
- Olíznutí kroužením jazyka na obě strany.

Další cviky

- Našpulení rtů (foukání, polibek, pískání).
- Pes cení zuby (rty se roztahují do šířky).
- Klapání koňských podkov (jazyk špičkou nahoru, po patře dozadu a rychle zpět).
- Prasknutí balonků (nafouknout tváře a prsty je propíchnout).
- Veverka (horními rty „stahujeme marmeládu“ z dolního rtu).

Pamatujme

- Při výslovnosti hlásek se snažíme udržet **postavení předních a zadních zubů nad sebou**. Při kontrole práce mluvidel si pomáháme pohledem do zrcadla.
- Nejprve se věnujeme **nácviku správného dýchání**, přidáváme **nácvik samohlásek** a pak se **věnujeme výslovnosti souhlásek**.
- Cvičné texty **čteme nahlas!** Čteme pomalu, dbáme na správnou výslovnost, přemýšlíme o obsahu textu. Teprve potom se snažíme dát svému projevu výraz a tvar.
- Nezapomínáme na **hlasovou rozcvičku** před vystoupením. Měla by obsahovat jak dechová cvičení, tak i hlasová a artikulační cvičení. Její skladba je však individuální, je třeba vyzkoušet různé varianty.

... Hlas musí zpívat i v rozhovoru i ve verši, musí znít jako housle a ne harašit slovy jako hrachem o stěnu. Jak dosáhnout toho, aby tok rozhovoru byl nepřerušovaný, plynul, spojoval vzájemně slova a celé věty, aby je prostupo-

val jako nit korále a nerozbíjel je na jednotlivé slabiky? Kdybych vládl oním houslově plynulým zvukem, mohl bych ho jako houslista nebo violoncellista upravovat, dodávat mu na sytosti, hloubce, průzračnosti, jemnosti, měnit jeho výšku, mluvit legato, staccato, piano, forte, glissando, portamento apod. Mohl bych zvuk náhle přerušit, držet rytmickou pauzu, dodávat hlasu rozmanitou barvu...

Hledám přirozenou hudební zvučnost. Potřebuji, aby ve slově ano hláska „a“ zpívala svou melodii a aby ve slově ne se totéž dělo s hláskou „e“. Přejí si, aby v dlouhé řadě jedny samohlásky přecházely do druhých a aby souhlásky mezi nimi „neharašily“, ale rovněž zpívaly; vždyť leckteré mají svou táhlou, hrdelní, syčivou či bzučivou podobu, která tvoří jejich charakteristickou zvláštnost...

Co se dá vyjádřit pěti harašivými tóny? ...
(K. S. Stanislavskij: Můj život v umění)

2.4 SPISOVNÁ VÝSLOVNOST

Předněst kultivovaně veřejný mluvený projev vyžaduje dodržování **pravidel spisovné výslovnosti**. Souboru zásad a pravidel spisovné výslovnosti říkáme odborně **ortoepie** (z řeckého *orthos* = správný, *epos* = slovo, mluva). Mluvená podoba českého jazyka má svá závazná pravidla při vyslovování hlásek, hláskových spojení a při užívání správného slovního přízvuku. Spisovná norma se však vztahuje i na zvukovou podstatu vět – členění souvislé promluvy na větné úseky, uplatnění melodie a dynamiky v mluveném projevu.

Užívání spisovného jazyka je vizitkou jazykové kultury řečníka, jeho úcty k posluchačům.

2.4.1 SAMOHLÁSKY

V současných mluvních projevech se často **nepisovně zkracují** dlouhé samohlásky, zejména **Í** a **Ú** (psané také **Ů**) (viz Hůrková, J. Česká výslovnostní norma. Praha: 1995).

Zkracování **Í** a **Ú** je nejčastější:

- **v nepřívzvučných slabikách** ve slovech:
 - paní [pani], není [neňi], myslím [myslim], pánům [pánum], domů [domu], dolů [dolu] aj.
- **v přívlastňovacích zájmenech:**
 - můj, tvůj, svůj [muj, tvuj, svuj]
- **v přízvukných slabikách:**
 - vím [vim], stůjte [stujte], zůstane [zustane] aj.

Česká výslovnostní norma vyžaduje přesné rozlišování samohlásek dlouhých a krátkých.⁴

Délka samohlásky má také vliv na význam slova, například: rada – ráda, žila – žila, síly – síly a na odlišení tvarů slov: myslí – myslí, jejich – jejich apod.

Časté jsou při nespisovné výslovnosti otevřené podoby českých samohlásek, zejména **I / Í** a samohlásky **O**. Nespisovná výslovnost **I / Í** se blíží (zejména v Praze a Středočeském kraji) výslovnosti **E / Ě**: byl [bel], vid' [ved'], film [felm], lidová [ledová]...

Samohlásky **O** se při výslovnosti nespisovně vyslovuje jako nízké **A** (a ještě nespisovně prodloužené): co? [cá?], proč [práč?]. Jen z kontextu poznáme, zda jde o kraj či kraj, bolí či balí, plot či plat.

2.4.2 SOUHLÁSKY

Při spisovné výslovnosti souhlásek platí tato pravidla:

- Setkají-li se dvě **stejně souhlásky** ve slově za sebou, čeština zjednodušuje výslovnost na souhlásku jedinou: panna [pana], účinný [účiný], měkký [měký], cenný [cený], babiččin [babičín], leccos [lecos], vyšší [vyší], nižší [niší], neviný [neviný].
- Výslovnost se **zachováním obou souhlásek** je u slov:
 - kde by mohlo dojít ke změně smyslu slova: podaný – **poddaný**, přetancit – **předtančit**, nejasný – **nejjasnější**, raci – **racci**, odával se – **oddával**,
 - u přídavných jmen: kukaččí, cvrččí, křeččí,
 - na rozhraní slov, z nichž jedno končí a druhé začíná stejnou souhláskou: **před domem**, **tam měl**, **když šel**, **bez slevy**,

⁴ Zkracování dlouhých samohlásek může být také dáno nářečím zejména z oblasti Lašska a Valašska.

- na tzv. švu složených slov, v příponách rozkazovacího způsobu s koncovkou -me, ve spojeních s částicí -li, na švu předpon před-, od-, nad- a slovního základu, který začíná souhláskami **T, D** a na švu předpon roz- a bez- a slov začínajících sykavkami **S, Z**.

Například u slov uvedených v tabulce 1.

Tab. 1 Výslovnost souhlásek na tzv. švu složených slov

	správná	nesprávná
půlletý	půlletý	půletý
půllitr	půllitr	půlitr
zlomme	zlomme	zlome
uvědomme si	uvědomme si	uvědome si
dal-li	dal-li	dali
říkal-li	říkal-li	říkali
předtucha	přettucha	přetucha
naddůlní	naddůlní	nadůlní
odtud	ottut	otut
nadto	natto	nato
rozsah	rossach	rosach
rozzářit	rozzářit	rozářit

- Při výslovnosti **souhlásek artikulačně příbuzných T – D; S – Š; D – Z, Ž; T – C, Č; D – C, Č**; a při výslovnosti souhlásek **TĚ, DĚ, ĚT** dbáme na následující výslovnost slov podle tabulky 2.

Tab. 2 Výslovnost souhlásek artikulačně příbuzných

	správná	nesprávná
podšívka	potšífka	počívka
bát se	bátse	báce
skrývat se	skrívátse	skrívace
od života	odživota	oživota
před sebou	přetsebou	přecebou
být často	bít často	bícasto

Pokračování

Pokračování

	správná	nesprávná
od času	otčasu	očasu
porotce	porotce	poroce
matce	matce	mace
Lidčin	Litčin	Ličin
Hradčany	Hratčany	Hračany
pražský	prašský	praský!
rozšířit	rossířit	rošířit
nahradte	nahraťte	nahraťe
nedopustíte	nedopustťte	nedopuste!
pusťte	pustťte	puste!

- Při výslovnosti pomocného slovesa **býti** se počáteční **J** ve tvarech jsem, jsi, jsme, jste, jsou vyslovuje **zjednodušeně bez samohlásky J**: byl jsem [byl sem], přijali jste [přijali ste], přišli jsme [přišli sme], volal jsem [volal sem].

Výslovnost souhlásky J se zachovává u slovesa býti ve slovesném tvaru zájmena (nejsem, nejsou, nejsme...)

- Při výslovnosti **dvou- až tříčlenných souhláskových spojení** zachováváme ve spisovném mluveném projevu jejich **plnou výslovnost**. Redukce souhláskových spojení snižuje srozumitelnost mluveného slova! Vyslovujeme všechny souhlásky:

□ Na začátku slov:

Tab. 3 Výslovnost dvou- až tříčlenných souhláskových spojení na začátku slov

	nesprávná		nesprávná		nesprávná
vždyť	dyť	vzdělaný	zdělaný	hřebík	řebík
vždycky	dycki!	vzbudit	zbudit	hřbitov	řbitov
				hřmí	řmí

□ Uprostřed slov:

Tab. 4 Výslovnost dvou- až tříčlenných souhláskových spojení uprostřed slov

	nesprávná		nesprávná
švestka	šveska	deštník	dešník
jestli	jesli	zvláštní	zvlášní (ale i zlášní)
prázdný	prázný	zvláště	zvlášně (ale i zlášně)
prázdniny	prážniny		

□ Na konci slov:

Tab. 5 Výslovnost dvou- až tříčlenných souhláskových spojení na konci slov

	nesprávná		nesprávná
jedenáct	jedenác (ale i jedenást)	dost	dos
radost	rados		

- Při výslovnosti **souhláskových spojení s nosovkami M, N, Ň** pamatujeme!

Tab. 6 Výslovnost souhláskových spojení s nosovkami M, N, Ň

	nesprávná		nesprávná
ženská	žencká	menšina	menčina
slovenská	slovencká	hanba	hamba
plzeňský	plzenckí	klenba	klemba
loňský	lonckí	město	mjesto
menší	menčí	v zimě	vzimje

- **Přípustná zjednodušená výslovnost** souhláskových spojení je například ve slovech: dcera [cera], srdce [srce], ctnost [cnost].

Výslovnost číslovek sedm, osm

Číslovky **sedm, osm** mají dvě výslovnostní podoby. Můžeme je vyslovovat buď se souhláskou **M** tj. [sedm], [osm] nebo se samohláskou **U** [sedum], [osum]. Podobně vyslovujeme **sedmnáct, osmnáct, osmdesát** a odvozeniny **sedmnáctý, osmnáctý** apod. Ve veřejných mluvených projevech se do-

poručuje výslovnost [sedum], [osum]. Pro citaci historických dat je lépe použít výslovnostní podobu s [m] například [sedmdesát], [osmnáctý] apod.

Nesprávná výslovnost je [sedn], [osn], [sednáct], [osnáct] atd.

Pozor! **Vyslovujeme [sedmi], [osmi], [osmý]** apod.

2.5 VÝSLOVNOST CIZÍCH SLOV⁵

Přejatými (cizími) slovy si každý kulturní jazyk pomáhá k označení nových věcí, předmětů a jevů, které přináší lidské poznání. Ve výslovnosti cizích slov jsme často nejistí. Je to dáno jednak tím, že nynější generace mladých lidí se neučila povinně latinu, z níž český jazyk přejal mnoho cizích slov, a jednak tím, že se cizí slova postupně přizpůsobují domácí slovní zásobě. Nejistota při výslovnosti přejatých slov způsobuje také jiný poměr mezi pravopisem a výslovností, než je tomu v českém jazyce.

V češtině se můžeme setkat s třemi možnostmi:

1. Původní pravopis i výslovnost přejatého slova zůstává.

Příklady: interview [intervjú], resumé [rezimé], outsider [autsajdr].

2. Přejatá slova se přizpůsobují českým pravopisným i výslovnostním zvyklostem jen částečně.

Příklady: terapie – původně *therapeia*, kandidát – původně *candidatus*.

3. Pravopis přejatých slov je počestěn a je zcela shodný s výslovností.

Příklady: toaleta, sezona, pasažér... Původní pravopis těchto slov byl – toilette, saison, passager.

2.5.1 ZÁSADY ČESKÉ VÝSLOVNOSTI PŘEJATÝCH SLOV

Výslovnost cizích slov se přizpůsobuje zvukové (fonetické) podobě českého spisovného jazyka:

- **Jiný slovní přízvuk cizího slova se v českém jazyce přesouvá výhradně na první slabiku slova** (platí to i pro výslovnost cizích vlastních jmen např. Michelangelo Buonarotti [mikelanželo **buonaroty**], George Gershwin [džórdž **géršvin**], Georges Bizet [žorž **bize**] apod.).

⁵ Při zpracování textu bylo využito publikace J. Hůrkové *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia 1995.

■ Cizí hlásky, které čeština nemá, nahrazujeme hláskami českými s podobnou zvukovou podobou.

- Anglické **W** nahrazujeme českým **V** (například ve slovech watt [vat], western [vestern]...).
- Anglické a německé **P, T, K** (vyslovované s přidechem) nahrazujeme českými souhláskami **P, T, K**.
- Francouzské nosové samohlásky (psané an, am, en, em) nahrazujeme spojením českých samohlásek nenosových +**N, M** vyslovujeme je tedy bez nosového přízvuku [an], [am], [en], [em], popř. [án], [ám]. Příklady: chantan [šantán], camembert [kamambér] i [kamambert], calambour [kalambúr], banque [bank], Jean [žan], menu [meni].
- Francouzské zadopatrové **R** nahrazujem českým **R** předojazyčným. Příklady: bureaucratie [birokracie], Robet [robert], François [fransoa], radio [radjo].
- Německé **Ö, Ü** (psané také oe, ue), nebo francouzské samohlásky psané **EU, U** se nahrazují v češtině [e, é] a [i, í]. Například německé Düse [dýza], roentgen [rentgen], Pasteur [pastér], revue [revi]...
- Francouzské samohlásky **E, O** (psané nejčastěji é, o, au, eu) nahrazujeme v češtině samohláskami [e, é] nebo [o, ó]. Příklady: plateau [plató i plato], pneu [pné], adieu [adjé], Renault [renó], moteur [motér], restaurant [restorán].

■ Melodie cizích slov se přizpůsobuje melodii české (klesavé)!

Pamatujme

Zařadíme-li do mluvního projevu ustálená rčení přejatá z cizího jazyka – citát nebo několikaslavné názvy – zachováme přesnou výslovnost jazyka, z něhož citujeme.

Tab. 7 Příklady citátových výrazů

francouzské	italské
en face [ánfas]	concerto grosso [končerto grosso]
chargé d'affaires [šaržedafér]	salto mortale [salto mortále]
en passant [án pasán]	alla marcia [ala marča]

Pokračování

francouzské	italské
enfant terrible [anfanteribl]	grappa [grapa]
changez – passer [šanžé pasé]	
anglické	latinské
all right [órajt]	persona grata [persóna gráta]
come-back [kchambek]	curriculum vitae [kurikulum víté]
fair play [fér plej]	honoris causa [honóris kauzá]
five o'clock [fajvoklok]	ex offa [eks ofó]
	in articulo mortis [in artykuló mortys]

Výslovnost psaného s

- Ve slovech *puls, impuls, kurs, exkurs, dispens* (s možností psát na konci z), vyslovujeme [s] tj. [puls], [impuls], [kurs], [exkurs], [revers], [dispens]. V dalších pádech vyslovujeme [z] tj. [pulzu], [impulzu], [kurzu], [exkurze], [reverzu], [dispenzární] apod.
- Souhlásku **S** vyslovujeme ve všech pádech slov: *dres – dresu, albatros – albatrosu, chaos – chaosu, servis – servisu, patos – patosu* apod.
- Souhlásku **S** vyslovujeme u slov (většinou francouzského nebo latinského původu): *agrese, secese, pesimismus, kompresor, adresa, recese, demise, profesor* apod.
- V souladu s dvojí možností psaní **S** a **Z** je možná i dvojí výslovnost slov se [s] a [z] u slov: *diskuse i diskuze [dy], disertace i dizertace [dy], renesance i renezance, resort i rezort*.

I když převažuje v mluvených projevech výslovnost s hláskou **Z**, užití neznělé hlásky **S** se považuje za kultivovanější a stylově vyšší.

Výslovnost k a g v cizích slovech

Za normativní a kultivovanou se považuje výslovnost slov se zachováním souhlásky [k] ve slovech: *demokracie, demokratický, balkon, motocykl, krém, lokál, dekret, cirkus, frekvence*.

Nekultivovaná je výslovnost: [demogracije], [demogratický], [balgon], [motocigl], [grém], [logál], [degret], [cirus], [fregvence].

Mezi slova, u nichž se ve spisovném jazyce vyslovuje [k], patří *cikáni* (z řec. tsiganos), *korálka* (z pol. gorzatka), *kvaš* (z fr. gouache).

Výslovnost ex-

Před samohláskou vyslovujeme jako [egz-]. Například slova: *existence, exotický, exulant* vyslovujeme [egzistence], [egzotický], [egzulant].

Ve slovech, kde je **ex-** předponou vyslovujeme [eks]: *exministr, exadmirál* [eksministr], [eksadmirál] aj.

Ve slovech *exces* [eksces], *extrém* [ekstrém], *exponát* [eksponát], *exhalace* [egzhalace] aj. se řídíme pravidly české znělostní podoby.

Výslovnost souhláskového spojení [nž], [nš]

Slova *manžeta, planžeta, dranžírovat, revanšovat, blanšírovat, manšestr* vyslovujeme tak, jak se píše. Výslovnost [manžeta], [manšestr] je nekultivovaná!

I slovo *koncert* vyslovujeme shodně s psanou podobou slova – nikoliv [konzert]!

Pamatujme

Použijeme-li v mluveném projevu cizí slovo, ověříme si jeho přesný význam a jeho správnou výslovnost!

2.6 VADY VÝSLOVNOSTI

Vady výslovnosti působí v mluveném projevu rušivě. Stírají srozumitelnost projevu a často odvádějí pozornost posluchačů od jeho obsahu. Mohou také oslabovat zdravou sebedůvěru řečníka. Vynikají zvláště v situacích, kdy máme mluvit do mikrofonu.

Nejčastější projevy nesprávné výslovnosti jsou v češtině:

1. **Rotacismy**, tj. vadná výslovnost kmitavých souhlásek **R** a **Ř** (lidově se označuje jako „ráčkování“). Obě souhlásky správně vznikají kmitáním hrotu jazyka proti dásním. Ráčkování vzniká rozkmitáním okrajů zadního hřbetu jazyka pod měkkým patrem nebo rozkmitáním čípku. Obě **R** se pak podobají výslovnosti francouzského **R**. Při procvičování se místo

R nebo **Ř** použije souhláska **D**, pro vytváření hmatového pocitu na správném místě pro artikulaci **R**.

□ Cvičíme:

tdubka, tdám, tdakař (tj. trubka, trám, trakař),
pdavý, pdavo, pdosba (tj. pravý, pravo, prosba).

2. **Sigmatismy**, tj. nesprávná výslovnost sykavek **S, Z, Š, Ž** a polosykavek **C, Č**. Poruch sykavek je řada druhů a jejich náprava vyžaduje většinou pomoc logopeda. Nejčastější poruchou je návyk vyslovovat sykavky **S** s nadměrnou sykavostí nebo s příliš tupou výslovností (dochází až k šištění). Zásadou pro nápravu sigmatismů je uvědomění si správné artikulace (viz popis výslovnosti sykavek). Šeptáme souhlásku **T**, přičemž hrot jazyka opíráme o dolní řezáky místo o dásňový výstupek. Tvar ústní štěrbiny je zúžený s koutky vytaženými do stran jako při výslovnosti samohlásky **I – Í**. Postupně artikulaci oslabujeme, až vzniká zvuk jako při výslovnosti souhlásky **C**. Po zvládnutí a upevnění tohoto zvuku prodloužíme šeptané **C** k vyslovení ostré sykavky **S**.
Nesprávnou výslovnost sykavek způsobuje také každá změna chrupu.

3. **Lambdacismy**, tj. nesprávná výslovnost („rozmazání“) souhlásky **L**, která je častá zejména u mladých lidí. Vadná výslovnost je způsobena nesprávným postavením špičky jazyka, který se opírá o dolní řezáky, místo správně o horní řezáky.

Při nápravě postačí uvědomit si správné postavení jazyka a zafixovat hmatový pocit. Při cvičení souhlásku **L** spojujeme se samohláskou **A** a střídáme různé slabiky:

□ Cvičíme:

la, ta, la, ta...
láme, táta...

Pro správnou výslovnost jsou důležité správné mluvní vzory v rodinném prostředí a později ve škole. Do lidské řeči, která úzce souvisí s vyšší nervovou činností, se promítá vnitřní život člověka. Narušení činnosti nervové soustavy může způsobit poruchy výslovnosti,⁶ poruchy hlasu a modulaci souvislé řeči. Při nápravě závažnějších vad řeči se obracíme na odborníka – logopeda nebo na lékaře.

⁶ Například všechny druhy koktavosti (balbuties) – vyslov. [-tyjes] – nejsou vadami řeči, ale neurózami řeči.

2.7 ZVUKOVÁ MODULACE ŘEČOVÉHO PROJEVU

Chceme-li přednést působivý a účinný mluvený projev, nestačí ovládat techniku řeči, ale je třeba se seznámit s pravidly **zvukové modulace řečového projevu**. Každý jazyk má svoji větnou melodii, kterou se odlišuje od jiných jazyků (často podle odlišné větné melodie poznáme člověka jiné národnosti, ačkoliv mluví správně česky). Postupně se seznámíme s pravidly **frázování, větným přízvukem a intonací**, které dodávají řeči melodickou proměnlivost a zvýrazňují osobnost mluvčího.

2.7.1 FRÁZOVÁNÍ

Frázování je členění věty na kratší nebo delší tzv. **větné úseky**. Pauzy děláme také tam, kde se potřebujeme nadechnout, ale při frázování se snažíme o to, aby části vět, které k sobě **významově** patří, nebyly od sebe oddělovány (např. pauzou, větným přízvukem, změnou melodie řeči). Dělení vět na kratší a delší úseky závisí také na našem mluvním tempu. Čím rychleji mluvíme, tím delší úseky věty pronášíme a naopak. Frázování je závislé na druhu projevu, na našich osobních zvyklostech a také na tom, jaký cíl svým projevem sledujeme.

Pamatujme

- Správné frázování zpřehledňuje veřejnou promluvu a umožňuje porozumění obsahu řeči.
- Nevhodné členění řeči může ovlivnit smysl věty i celý kontext našeho sdělení. Posluchač, který text nezná, vnímá každou zaslechnutou pauzu jako významnou. Proto každá nádechová pauza se musí krýt s pauzou významovou.

Cvičení

Umístění pauz

(Umístění pauz označujeme svislými čarami.)

Výstavba veřejného mluveného projevu | a také plynulé přechody jeho částí | jsou velmi náročným požadavkem | na přípravu řečníka.